

Kulplu Emzikli Seramik Kapların Tarihsel Gelişimi ve Etimolojisi

Begüm Buğdaycı^{1, 2}

ÖZET

İnsanın gündelik yaşantısına yaklaşık 8000 yıl önce dahil olan seramik kaplar, ihtiyaçlar doğrultusunda sürekli bir gelişim ve değişim göstermiştir. Tarihsel süreçte yaşanan bu gelişimler ise kap biçimlerinin zenginleşmesine neden olmuştur. Bunlardan biri de sıvıların konulduğu kulplu ve emzikli kaplardır. Günümüzde ibrik olarak adlandırdığımız bu kapalı formlu kaplar, çeşitli dönemlerde farklı kültürlerin beğenileriyle şekillenmiştir. Makalede, ilk ibrik biçimlerinin nasıl bir gelişim sürecinden geçerek günümüze geldiği gösterilmek istenmiştir. Çalışmanın sınırlarını ise ilk ibrik-leğen takımı olarak kabul edilen ve Antik Mısır'ın Dördüncü Hanedanlık Dönemi'ne (M.Ö. 2613-2494) tarihlendirilen bir örnek belirlemiştir. Kabul gören bu ilk örnekten itibaren kulplu emzikli kapların 5000 yıla yakın tarihsel yolculuğu kronolojik bir çizelgede incelenmiştir. Ayrıca konu kapsamında, ibriklerin form ve işlevlerine değinilerek isimlendirme konusundaki terminolojik problemlere de değinilmiştir. Bunun yanı sıra ibrik kelimesinin kökenine bakılmış ve Karahanlı Türkçesi'ndeki "ıwrik" veya "evirik"ten geldiği tespit edilmiştir. Farklı dönemlerde üretilen ibriklerin benzer özelliklerine de değinilen bu çalışmada, Osmanlı Dönemi'nin ünlü seramik üretim merkezleri olan İznik, Kütahya ve Çanakkale'de birbirinden bağımsız, her merkezin kendine özgü tasarım ilkelerini uyguladığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İbrik, Evirik, Iwrik, Erken İslam Dönemi İbrikleri, Osmanlı Dönemi İbrikleri, Zoomorfik ibrikler.

Historical Development and Etymology of Spouted Ceramic

Vessels with Handle

ABSTRACT

Ceramic vessels, which were included in the daily life of people about 8000 years ago, have demonstrated a continuous development and change in line with the needs. Throughout the historical process, these developments have led to the enrichment of vessel forms. One of these is the handled and spouted vessels in which liquids were placed. These closed-form vessels, which we call ewer today, have been shaped by the tastes of different cultures in various periods. In this article, it aims to show how the first ewer forms have come to the present day through a developmental process. The boundaries of the study are defined by an example which is accepted

¹ İletişim Yazarı: bbugdayci@aku.edu.tr

² Arş. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ORCID: 0000-0002-0784-0913

as the first ewer and basin set and dated to the Fourth Dynasty of Ancient Egypt (2613-2494 BC). Starting from this first accepted example, the historical journey of spouted vessels with handles for nearly 5000 years has been examined in a chronological chart. In addition, within the scope of the subject, the forms and functions of the ewers were mentioned and the terminological problems regarding the nomenclature were also addressed. Furthermore, the origin of the word “ewer” (ibrik) was examined, and it was determined that it comes from “*ıwrik*” or “*evirik*” in Karakhanid Turkish. In this study, which also mentions the similar characteristics of ewers produced in different periods, it is seen that each center applies its own design principles independently of each other in İznik, Kütahya and Çanakkale, which are the famous ceramic production centers of the Ottoman Period.

Keywords: Ewer, Evirik, Iwrik, Early Islamic Period Ewers, Ottoman Period Ewers, Zoomorphic Ewers.

1. GİRİŞ

Tarih boyunca pek çok uygarlık içine sıvı koyabileceği kaplara ihtiyaç duymuş ve bu ihtiyacı karşılamak için de çeşitli biçimde kaplar üretmiştir. Çalışmada, bu sıvı kaplarından kulplu emzikli olanlar incelenmiş ve söz konusu kapların yaklaşık 5000 yıllık değişimi ortaya konulmak istenmiştir. Seramik alanında yapılan çalışmalarda kaplar genel olarak açık ve kapalı olmak üzere iki ana form grubunda incelenmektedir. Çalışma konusunu oluşturan ibrikler de kapalı form grubunda yer almaktadır. Araştırma boyunca karşılaşılan en büyük problem ibriğin terminolojisinde yaşanmıştır. Ulusal ve uluslararası yayınlarda testi, sürahi ve ibrik için ortak bir dil kullanılmadığı ve form tanımlamalarında da birlik sağlanamadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle, çalışmada öncelikle ibriğin tanımı yapılmış ve çeşitli yayınlarda ibrik olarak adlandırılan çoğu seramiğin testi veya sürahi formlarına ait olduğu fark edilmiştir. Nitekim çalışmada bu grup eserlere yer verilmemiştir. Ayrıca, kulplu emzikli kapların ilk örneklerinden günümüze nasıl bir seyir izlediğinin yanı sıra ibrik etimolojisi de araştırılarak bu kaplara ne zaman ibrik denmeye başladığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

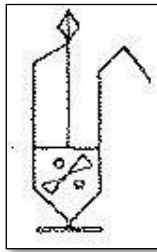
2. İBRİK KELİMESİNİN TANIMI

İbrik kelimesinin Arapça parlamak anlamındaki “*berk*” kökünden geldiği düşünülmektedir. Fakat genel görüş, ibriğin Farsça “*su döken*” anlamındaki “*âbriz*”’in Arapça’ya dönüşmüş şeklinden türediği yönündedir (Bozkurt ve Ertuğrul, 2000, s.372). Mehmet Zeki Pakalın, Kâmûs-î Osmânî’de ibriğin “*abriz*” ifadesiyle açıklandığını belirtmektedir (1946, s.14). Kur’ân’da da adı geçen ibrik kelimesi, “*ebârik*” ifadesiyle cennetteki Maîn Pınarı’ndan şarap doldurulan kaplardan birine işaret etmektedir (Bozkurt ve Ertuğrul, 2000, s.372). Vakıa Suresi’nde (56/18) “*Biekvâbin ve ebârîka ve ke’sin min maîn*” şeklinde geçen bu ayetin Türkçe anlamı, Elmalılı Hamdi Yazır tarafından “*Kaynağından doldurulmuş, testiler, ibrikler ve kadehlerle*” ifadesiyle yorumlanmıştır.³ İbrik, 11. yüzyıl Karahanlı Türkçesi’nde “*ıwrik*” (Muratoğlu, 2024, s.68) ve “*evirik*”

³ www.kuranikerim.com. Erişim Tarihi: 19.11.2018.

kelimesi ile belirtilmiştir (Akkoyunlu, 2010, s.178-179). Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde “*su koymaya yarayan kulplu, emzikli kap*” ile açıklanmaktadır.⁴ Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü'nde “*emzikli su kabı*” (Pakalın, 1946, s.14), Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lügat'ında ise “*toprak veya madenden yapılmış kulplu ve emzikli su kabı*” ifadeleri ile tanımlanmıştır (2012, s.465). Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü'nde ibrik, “*el yıkamada kullanılan geniş karınlı, ince boyunlu, saplı ve ince uzun ağızlıklı metal kap*” (Sözen ve Tanyeli, 2007, s.110), Kubbealtı Lûgatı'nda ise “*kulplu, emzikli, karınlı ve ince boyunlu su kabı*” olarak tanımlanmış; çay ibriği ve abdest ibriği gibi özel kullanım alanları belirtilmiştir.⁵ Ayrıca, Ana Britannica Ansiklopedisi'nde “*el-yüz yıkamada ve abdest almada kullanılan şişkin karınlı, ince boyunlu kap*” şeklinde ifade edilmiştir. Aynı zamanda, “*bir sap kısmı ile bu sapın karşısında uzunca bir emziğin bulunduğu ve genellikle de kapağı olan kap*” ifadeleriyle de tanımlanmıştır (Büyüm ve Gwinn, 1994, s.242). İbrik, Ansiklopedik Sözlük'te “*içine su ya da sulu şeyler koymaya yarayan kulplu ve emzikli kap*” (Gövsu ve Özön, 1993, s.936), Büyük Ansiklopedi'de “*içine sıvıların konulduğu kulplu, testiye benzer kap*” şeklinde açıklanmıştır (1990, s.2350). Tüm bunların yanı sıra ibrik, “*su ya da başka sıvı koymaya yarayan kulplu ve emzikli kap*” olarak da ifade edilmiştir (Altier, 2019, s.151). Celal Esad Arseven ibriği, “*uzunca bir emzik ve sap kısmı olan, karınlı, ince boyunlu bir su kabı*” şeklinde tarif etmektedir (1965, s.767). Sufilerin de yolculuk adabı olarak yanlarında sıklıkla ibrik⁶ taşıdığı bilinmektedir (Çebecioğlu, 1997, s.10). Arseven, Türk süsleme sanatlarında kullanılan motifleri açıklarken ibrikten “*temizliği sembolleştiren motif*” şeklinde bahsetmektedir (1984, s.208), (Şekil 1). Burada temizliği simgeleyen ibrik, el yıkama ve abdest alma eylemlerine işaret etmektedir. Aynı zamanda günümüzde İran'da ve İran etkisinin görüldüğü Orta Asya Türk bölgelerinde ibrik, abdestan/abesdan kelimeleri ile telaffuz edilmektedir (Önder, 2018, s.111).

Şekil 1: İbrik motifi

Kaynak: Arseven, Celal Esad (1984). Türk Sanatı. İstanbul: Cem Yayınevi, s. 208

⁴ www.tdk.gov.tr Erişim Tarihi: 19.11.2018.

⁵ www.lugatim.com/s/ibrik Erişim tarihi: 27.12.2018.

⁶ Sufilerin ibriğe revke, mathara ve raviye de dediği bilinmektedir. (Yarış, 2017, s.2).

Uluslararası ve ulusal yayınlarda sürahi, testi ve ibrik tanımları için ortak bir terminoloji geliştirilmediği görülmektedir. Örneğin; uluslararası yayınlarda Oliver Watson ve Geza Fehervari, kulplu ve emzikli ya da akıtacaklı her kaba; Ernst Grube, akıtacaklı ve emzikli her kaba; John Carswell ise emzikli tüm kaplara ibrik demiştir. Ulusal yayınlarda da ibrik için farklı terminolojiler kullanılmıştır. Gülgün Yılmaz ve Nurşen Özkul Fındık tüm emzikli kapları ‘*ibrik*’ olarak adlandırırken, Muharrem Çeken ve Sevinç Gök ‘*emzikli testi*’ terimini tercih etmişlerdir (Ölçer, 2024, s.475), Ayşe Tuba Ökse de ibrik için “*emzikli testi*” isimlendirilmesini kullanarak bu kapların “*ibrik, irbik, tıkr*” gibi isimlerle ifade edildiğini söylemektedir (2012, s.99). Güler Yılmaz ise temelde bir testi türü olan ibrikler için emzikli testi yerine ibrik demenin daha doğru olacağını savunmaktadır (2011, s.48). Görüldüğü üzere, sanat tarihi alanında konuyla ilgili yapılan çalışmalarda ibrik için ortak bir terminoloji bulunmamaktadır. Bu durum da form incelemelerinde birtakım karışıklıklara sebep olmaktadır. Bizce de bu tür kaplara ibrik denmesi gerekmektedir.

3. İBRİK FORMUNUN TANIMLANMASINDA KARŞILAŞILAN PROBLEMLER

Form ayrımında ana etken, kabın boyutu ve oranları olmuştur. Bu doğrultuda yapılan form tipolojilerinde alt gruplandırmaya gövde ve ağız biçimleriyle birlikte kulp ve emzik gibi diğer eklentiler dahil edilmektedir (Ölçer, 2024, s.473). Servis kabı olarak daha çok sofralarda sürahi, su taşımak için ise testi kullanılmıştır. Sürahilerde ağız kısmı ile organik ufak bir ağız çıkıntısı bulunmakla birlikte bazı örneklerde gaga ağızlar emzik gibi kaba sonradan eklenmektedir. Testilerde ise yonca ağızlı uygulamaların haricinde sürahilerde görülen ağız kenarı çıkıntısı veya emzik kısmı yoktur. Aralarındaki küçük farklılıklara ve değişen işlevlerine rağmen, bu kaplar temelde sıvı konulan kaplar olduğu için tanımlamalarında özel bir ayrıma gidilmemiştir. Ancak ibrik, ne sürahi ne de testi ile benzer form özelliği göstermektedir. Sözlük tanımlarında görüldüğü gibi ibriklerde uzunca bir emzik kısmı bulunmaktadır. Bu da suyun etrafa sıçramadan daha rahat bir şekilde dökülebilmesini sağlamaktadır. Hasan Uçar ve Aygül Uçar, emziklerin dönemin koşulları doğrultusunda içindeki sıvının daha idareli kullanılması ya da kolay servis edilebilmesine yönelik işlevi olduğunu belirtmektedir (2018, s.24). Sevcin Ölçer, sürahinin daha geniş veya gaga ağızlı olması nedeniyle sofralarda servis amaçlı kullanıldığını, testinin ise taşımaya uygun olduğunu ve geniş hacimli özelliğiyle de sofrada veya serviste kullanılmadığını söylemektedir. Testi ve ibrik arasındaki işlevsel fark, “*su ve benzeri sıvının dışa çıkıntılı formu olan bir ağızdan boşaltılması*”dır. Testilerde sıvı ağızdan akıtılırken ibriklerde emzikten akıtılmaktadır (2024, s.477). Gündelik yaşamda pek çok amaçla kullanılan ibriklerin en yaygın kullanım amacı ise tuvalet ihtiyacında olduğu gibi temizlik ve abdest almadır (Kürkman, 2005, s.327). Bu konuyla ilgili en dikkat çeken örneklerden biri El Cezeri’nin, *El Câmi, Beyne’l-ilm ve’l-Ameli’n-Nâfi fî Sinaâti’l-Hiyel* (Makine Yapımında Yararlı Bilgiler ve Uygulamalar) başlıklı kitabındaki ibrikli bir abdest alma makinesi tasarımıdır (Fotoğraf 1). İbriğin diğer yaygın kullanım alanı da sofradır. İbrikler sofralarda su ve diğer içeceklerin servisinde kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmut’un *Divan-ü Lügati’t Türk* adlı eserindeki dörtlüklerden

anlaşıldığı üzere ibriğin şarap veya başka içeceklerin servisinde kullanılması da günlük yaşamdaki önemini göstermektedir (Akkoyunlu, 2010, s.178).

Fotoğraf 1: El Cezeri, Abdest alma makinesi

Kaynak: (www.sanatinvolculugu.com)

4. KULPLU EMZİKLİ SERAMİK KAP KULLANIMININ TARİHSEL SÜRECİ

Günümüzde ibrik olarak adlandırılan ve genel olarak içerisine sıvı konulan kulplu emzikli kapların ilk ne zaman ve kimler tarafından kullanıldığı, hangi form özelliği gösterdiği bugüne kadar net bir şekilde tespit edilememiştir. Ancak genel görüş, ibrik kullanımının M.Ö. 3000 yılına kadar uzandığı yönündedir. Antik Yakın Doğu uygarlıklarının kullandığı bu ilk ibrik örneklerinin genellikle seramik ve tunç malzemeden yapıldığı, bunun haricinde altın ve gümüş ibriklerin de üretildiği bilinmektedir. Nebi Bozkurt ve Selda Ertuğrul'un tespitine göre, ibrik-leğen takımının mevcut en eski örneği bugün Torino Mısır Müzesi'nde bulunmaktadır. Söz konusu eser silindirik bir kovanın ağzına oturtulmuş, yuvarlak gövdeli, uzun boyunlu, kulpsuz ve emziksiz kap şeklindedir (Bozkurt ve Ertuğrul, 2000, s.373). Ancak kulpsuz ve emziksiz bu eseri form açısından baktığımızda ibrik olarak değerlendirmek ve dolayısıyla da ilk ibrik örneği olarak göstermek mümkün görünmemektedir (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2: İbrik-leğen takımı şeklinde nitelendirilen kap, Museo Egizio, (Fotoğraf: Nicola Dell'Aquila ve Federico Taverni)

Torino Müzesi'ndeki başka bir eser ise antik Yakın Doğu uygarlıklarına atfedilen ibrik-leğen takımına örnek gösterilebilecek niteliktedir (Fotoğraf 3). Mısır-Gebelein'de bulunan ve Dördüncü Hanedanlık Dönemi'ne (M.Ö. 2613-2494) tarihlendirilen bu eser, fotoğraf üzerinden anlaşıldığı kadarıyla kulpsuzdur ancak gövdesi üzerinde bir emzik kısmı bulunmaktadır. Günümüz ibrik formlarından çok uzak bir görünümde olsa da söz konusu eser ibrik- leğen takımının ilk örneği olarak gösterilebilmektedir.

Fotoğraf 3: Bir diğer ibrik- leğen takımı örneği, Museo Egizio, (Fotoğraf: Nicola Dell'Aquila ve Federico Taverni)

Antik Yakın Doğu uygarlıklarındaki bu iki örnek haricinde, Anadolu'daki eserlere bakıldığında farklı ibrik tiplerinin olduğu görülmektedir. Günümüzde Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde ibrik şeklinde adlandırılan çeşitli kulplu emzikli kaplar mevcuttur. Bunlardan bazıları çalışmada yaptığımız ibrik tanımına uymakla birlikte

genellikle “akıtacaklı kap” veya “çaydanlık” şeklinde adlandırılmışlardır (Tablo 1), (Fotoğraf 4). Bunlar hem servis hem de libasyon kaplarıdır. Örneklere bakıldığında yüksek bir ayak veya halka kaide üzerinde yükseldikleri ve gövdelerinde bir emzik ile kulp olduğu görülmektedir. Kapların tek veya çift kulplu düzenlemeleri de mevcuttur. Ayrıca kulp eklentilerinin gövde haricinde sepet kulplu olarak ağızdan bağlandığı dikkati çekmektedir. Emziklerde ise hayvan başı biçimli örnekler de vardır. Anadolu Medeniyetleri Müzesi’ndeki bu kaplar ibrik prototiplerini meydana getirmektedirler. Günümüzde Kütahya Arkeoloji Müzesi’nde sergilenen Ağızören mezar buluntuları da Orta Tunç Çağı’na ait kulplu emzikli kapların diğer temsillerini oluşturmaktadır. Halka kaide üzerinde yükselen küresel gövdeli bu kaplar çift kulplu ve çift emziklidir. Ağız kenarları ise dışa çekik tiptedir (Tablo 2).

Tablo 1: Kayseri- Kültepe kapları

Ankara Anadolu Medeniyetleri
Müzesi
M.Ö. 1950/1835

Ankara Anadolu Medeniyetleri
Müzesi
M.Ö. 1950/1835

Ankara Anadolu Medeniyetleri
Müzesi
M.Ö. 1950/1835

Kayseri Müzesi
M.Ö. 1950/1835

Ankara Anadolu Medeniyetleri
Müzesi
M.Ö. 1950/1835

Ankara Anadolu Medeniyetleri
Müzesi
M.Ö. 1830/1700

Ankara Anadolu Medeniyetleri
Müzesi
M.Ö. 1830/1700

Kayseri Müzesi
M.Ö. 1830/1700

Ankara Anadolu Medeniyetleri
Müzesi
M.Ö. 1830/1700

Kaynak: *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kanış- Karumu Asurlular İstanbul'da.* (2011). Kulakoğlu, Fikri ve Kangal, Selmin. (Eds.). İstanbul: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No:78, s. 182, 183, 186

Fotoğraf 4: Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi- Kültepe buluntusu, ETC-II
(Fotoğraf: Begüm Buğdaycı, 2019)

Tablo 2: Orta Tunç Çağı'na ait kaplar, Kütahya Arkeoloji Müzesi

Kaynak: Ünan, Nazan (2018). “Ağızören Orta Tunç Çağı Mezarlığı Buluntuları”, *Kütahya Müzesi 2017 Yıllığı-V*, (Ed. S. Ünan). Ankara:Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık, s. 251-252

Anadolu dışına baktığımızda benzer dönemlerde, Minos Uygarlığı'nda tıpkı Tunç Çağı Kültepe buluntularındaki gibi kulplu ve emzikli kapların kullanıldığı görülmektedir (Tablo 3). Düz dipli ya da yüksek konik ayaklı, uzun veya kısa emzikli, tek kulplu bu kaplar ibrik kullanımının erken örneklerini oluşturmaktadır.

Tablo 3: Minos/Vasiliki tipi kapları

Kaynak: (wikipedia.org)

Yunanistan-Atina Agorası kazı buluntularında Miken Dönemi'ne tarihlendirilen sepet kulplu seramikler ibrik olarak adlandırılmakta ve “kısa boyunlu, dışa çekik ağızlı, bikonik gövdeli (çift konik), omuzun en geniş kısmından diagonal emzikli” kaplar olarak tarif edilmektedir (Anderson Immerwahr, 1971, s.203), (Fotoğraf 5). Halka kaideli bu kapların gövde üzerlerinde kısa emzikleri, ağız kısımlarında ise sepet şeklinde kulpları vardır. Bu grup kapların da ibrik prototiplerini yansıttığını söyleyebiliriz.

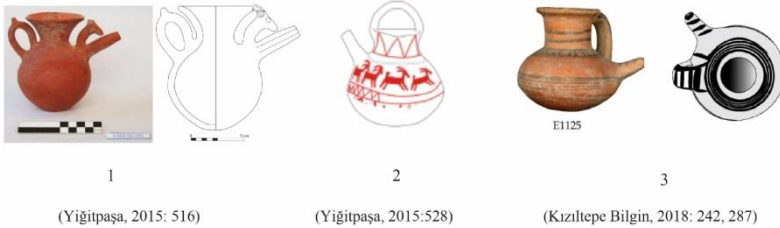
Fotoğraf 5: Sepet kulplu Miken Dönem kapları, Atina Agorası, IIIA2 Evresi (M.Ö. 1400-1300)

Kaynak: Anderson Immerwahr, Sara (1971). The Neolithic and Bronze Ages. *The Athenian Agora*, 13. Princeton: American School of Classical Studies at Athens, p. 350

Tunç Çağı sonrasında kuplu emzikli kaplar Demir Çağı'nda da yapılmaya devam edilmiştir. Van Kalesi Höyüğü'nde ele geçen dağ keçisi protomlu kap, ibriğin erken varyantlarını göstermesi bakımından önemlidir (Tablo 4/1). Ayrıca bu dönem kaplarında Miken Dönem seramiklerinde de görülen sepet kulplu, emzikli üretimler dikkati çeker (Tablo 4/2). Bunun yanı sıra Afyonkarahisar'da ele geçmiş ve emzik kısmı kulba yakın bir bölgeye yerleştirilmiş başka bir örnek daha bulunmaktadır. Demir Çağı'nın kulplu emzikli kapları da ibrik prototiplerine dahil edebileceğimiz örnekler arasındadır (Tablo 4/3).

Tablo 4: Demir Çağı'na ait kuplu emzikli seramik kaplar

Kaynak: Yiğitpaşa, Davut (2015). Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağı (Mö 7.-4. Y.Y.) Çanak Çömleği. *Journal of International Social Research*, 8(37), s. 516; Kızıltepe Bilgin, Pınar (2018). *Afyonkarahisar Yüzey Araştırmaları Işığında İçbatı Anadolu'da Demir Çağı Seramiği* (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli), s. 242, 287

Demir Çağı sonrasında Klasik Dönem (Tablo 5/1-3) ve Hellenistik Dönem (Tablo 5/4) seramiklerinde farklı tipte kulplu emzikli kaplar dikkati çekmektedir (Tablo 5). “*Guttus*” olarak adlandırılan bu kaplar da çeşitli boyutlarda yapılmışlardır. Genellikle halka kaide üzerinde yükselen kapların kulp ve emzik kısımları kendi aralarında tasarım açısından farklılık göstermektedir. Atina Agorası’nda Hellenistik Dönem’e tarihlendirilen guttuslar “*yarı küresel gövdeli, halka kaideli, bodur ve silindirik boyunlu, dışa çekik geniş ağız kenarlı*” olarak tanımlanmışlardır (Rotroff, 1982, s.93). Askoslarla aynı işlevi gören guttuslar; yağ, şarap ve su ile doldurularak Patera kaplarıyla beraber sunularda kullanılmışlardır (Akkurnaz, 2016, s.75). Kapların gövde kısmında hem yuvarlak formda bir kulp hem de boru biçiminde bir emzik mevcuttur. Ayrıca, bu örnekler arasında sepet kulplu üretimler de yer almaktadır. Farklı tipteki kulplu emzikli guttusların da ibriklerin erken örneklerini temsil ettiğini düşünmekteyiz (Tablo 5/4).

Tablo 5: Guttus tipleri

İtalya/Apulia
(M.Ö. yaklaşık 420-370)
(wikipedia.org)

1

(M.Ö. yaklaşık 350-300)
(gallerieditalia.com)

2

Penn Müzesi, Amerika
(www.penn.museum)

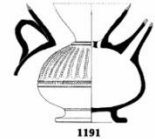
3

1191

(Rotroff, 1997: 82, 203)

4

1191

Kaynak: (wikipedia.org), (gallerieditalia.com), (penn.museum), Rotroff, Susan Irene (1997). Hellenistic Pottery Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material. Part 2: Illustrations. *The Athenian Agora*, 29. Princeton: American School of Classical Studies at Athens, p. 82, 203

Hellenistik Dönem’e ait bir başka kulplu emzikli kap formu ise “*Epichysis*” olarak adlandırılan kaplardır. İçine genellikle yağ konulan bu kaplarda uzunca bir kulp ve emzik kısmı bulunmaktadır. Nitekim epichysisler, ibriğin erken varyantlarından biri olarak değerlendirilebilmektedir (Tablo 6).

Tablo 6: Hellenistik Dönem’e ait kulplu emzikli seramik kaplar

Metropolitan Sanat Müzesi, ABD
(M.Ö. 325-300)

1

Saint-Raymond Müzesi, Fransa
(M.Ö. 340-320)

2

Kaynak: (metmuseum.org), (wikipedia.org)

Yine aynı döneme ait kulplu emzikli bir kap ibriğin erken varyantlarını göstermesi açısından dikkate değerdir. Söz konusu eserin gövdesinde yatay bir kulp ile bir emzik ve emziğin karşısında da dikey bir kulp bulunmaktadır (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7: Hellenistik Dönem’e ait kulplu emzikli seramik kap

Metropolitan Müzesi

Kaynak: (metmuseum.org)

Roma Dönemi’nde de benzer formda emzikli cam ve seramik malzemeli kaplar yapılmıştır (Tablo 7). Söz konusu kapları da silindirik boyunlu, kulplu ve emzikli olmaları nedeniyle ibriğin erken örneklerinden biri olarak değerlendirmek mümkündür.

Tablo 7: Roma Dönemi'ne ait kuplu emzikli kaplar

(lankaart.org)

1

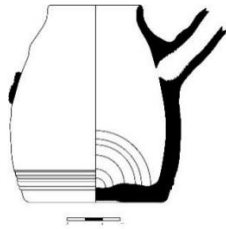
Londra Müzesi

2

Kaynak: (lankaart.org), (londonmuseum.org.uk)

Bizans Dönemi'nde de ibrik kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde litürjik bir malzeme olarak karşımıza çıkan ibrik, dini törenlerde ökaristi ayini öncesi rahibin ellerini yıkarken başvurduğu bir kap olmuştur. Ayrıca ibriğin trulla ile birlikte saray seramonilerinde kullanıldığı bilinmektedir. Meryem Acara, Bizans Dönemi litürjik malzemelerini ele aldığı çalışmasında ibriği “*su veya şarabın konduğu, ince boyunlu, küresel gövdeli, halka kaideli, kulplu veya kulpsuz kap*” şeklinde tarif etmektedir (1998, s.194). Ancak bu tanım, çalışmada esas aldığımız ibrik terminolojisine kulpsuz ve emziksiz olması nedeniyle uymamaktadır. Bu dönem ibriklerine ilişkin bir fresko ile İznik Sualtı Bazilikası Kazısı'na ait bir buluntu (Çınar, 2022, s.105) dönem örneklerine az da olsa ışık tutmaktadır (Tablo 8). Buradaki örneğin ağız kısmı kırık, kulp kısmı noksandır. Genel anlamda iyi kondisyonlu ibrik düz dipli, yumurta gövdeli ve gövdeden 45 derecelik bir açıyla uzanan emzikli form özelliği göstermektedir (Tablo 8).

Tablo 8: Bizans Dönemi'ne ait seramik ibrik

Kat.No: 88, BZL21_SRMK219

Kaynak: Çınar, Muhammed (2022). *İznik Gölü Bazilikal Kilise 2019 Ve 2021 Yılı Atrium Kazıları: Bizans Dönemi Seramikleri* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa), s. 105

Ayrıca Suriye-Maalula’da, Doğu Katolik Mar Sarkis Manastırı’ndaki “*Son Akşam Yemeği*” freskunda da masada kadehler, çatal-bıçaklar, üç adet tabak ve ibrik olarak nitelendirebileceğimiz kulplu emzikli bir kap görülmektedir (Fotoğraf 8).

Fotoğraf 8: Ser Markis Manastırı’ndaki Son Akşam Yemeği Freski ve ibrik detayı

Kaynak: (www.aly-abbara.com)

Erken örneklerini 8.-9. yüzyılda Emevi ve Abbasi Dönemleri’nde, genellikle madeni eserlerde gördüğümüz İslami Dönem ibrikleri ise Sasaniler’e indirgenmektedir (Erginsoy, 1978, s.77). Ülker Erginsoy’un, Erken İslam maden sanatı içerisinde değerlendirdiği ibrik, sürahi ya da testi gibi kapların tanımlamalarında terminolojik bir ayrım yapılmamıştır. Söz konusu örneklerin çoğu sürahi veya testi olarak nitelendirdiğimiz kaplara ait olduğu için bu örnekler değerlendirmeye alınmamıştır. Ancak, Emevi ya da Abbasi Dönemi’ne ait olduğu düşünülen Sotheby’s ve Christies Müzayedesindeki üç adet madeni eser, Erken İslam Dönem ibrikleri hakkında fikir vermektedir. Bu ibrikler şişkin armudi ve küresel gövdelidir. Bunlar; aşağı doğru genişleyen yüksek kaideli ve üç ayaklı, silindirik ince boyunlu, makara şeklinde bir ağız kısmı ile sonlanan, gövde üzerinde de tek veya çift emziği bulunan tek kulplu örneklerdir. Kulplu örneklerinde de yaprak şeklinde bir çıkıntı ile küçük testi veya vazolar görülür (Tablo 9).

Tablo 9: Emevi ve Abbasi Dönemlerine ait madeni ibrikler

Kaynak: (sothebys.com), (christies.com)

Pişmiş topraktan yapılmış Emevi ve Abbasi Dönemi'ne tarihlendirilen ibriklere bakıldığında ise farklı uygulamalar karşımıza çıkar. Az sayıdaki bu örnekler Erken İslam Dönemi'nde yapılmış seramik ibrikler hakkında fikir vermektedir. Bonham's Müzayedesinde Emevi Dönemi ibriği çokgen kaide üzerinde yükselmekte ve yine çokgen formda bir gövdeye bağlanmaktadır. Boğumlu silindirik boyun kısmı kupa biçimli ağıza bağlanmakta, gövdeden eklemelenen tek kulp ise ağız kenarıyla birleşmektedir. Ağız kenarı ile kulbun birleştiği bölümde bir tutamak görülmektedir. Tek emzik kısmı da gövdeden dışarı doğru yaklaşık 90 derecelik bir açıyla çıkmaktadır (Tablo 10/1). Louvre Müzesi'ndeki Abbasi Dönemi'ne ait ibrik, madeni üretimlerde olduğu gibi üç ayak üzerinde yükselmektedir. Silindirik küresel gövdeli bu ibrik, kalın silindirik boyuna bağlanmakta ve dışa çekik ağız kenarıyla sonlanmaktadır. Eserin kulp kısmı kırıktır ancak emziğin karşı aksında izi bulunmaktadır. Ayrıca kulp ile karşılıklı olarak yerleştirilmiş boru biçimli emziğin yaklaşık 80 derecelik bir açı ile dışarı doğru açıldığı görülmektedir (Tablo 10/2). Abbasi Dönemi'ne ait üçüncü örnek de çift kulpludur ve kulbun biri kırıktır. Gövde üzerindeki tek kulbun karşısında yaklaşık 45 derecelik bir açıyla dışarı uzanan kısa, boru biçimli bir emzik bulunmaktadır (Tablo 10/3). Diğer iki örnekten birinin emzik kısmı zoomorfik biçimdedir (Tablo 10/4). Son örnekte ise ibrik boru biçimli emzikli, kısa silindirik boyunlu ve şerit kulpludur (Tablo 10/5).

Tablo 10: Emevi ve Abbasi Dönemi seramik ibrikleri

Kaynak: (bonhams.com), (louvre.fr/en), (alamy.com), (barakatgallery.com)

Emevi ve Abbasilerin yanı sıra, bugün günümüze ulaşabilmeyi başarmış Samanilere ait 10. yüzyıl örneği de İslam Dönem ibriklerinde form çeşitliliğini göstermesi bakımından önemlidir (Fotoğraf 9). Söz konusu eser şişkin küresel gövdeli, alçak halka kaideli, kısa konik boyunlu, düz ağızlı, tek yatay kulplu ve tek emziklidir.

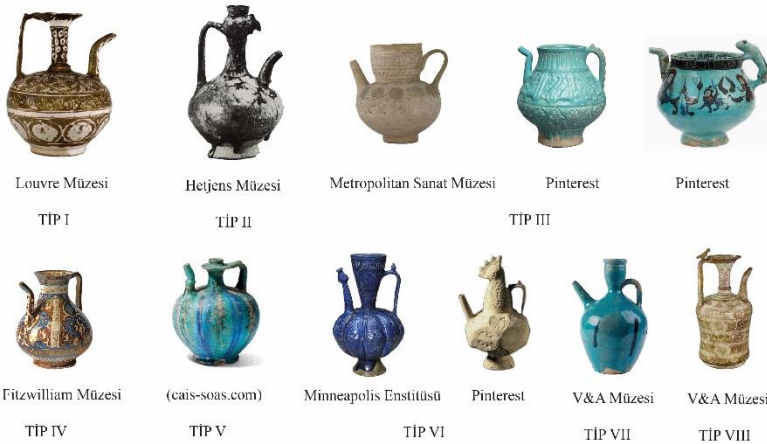
Fotoğraf 9: Samanilere ait seramik ibrik

Kaynak: (collections.lacma.org)

Selçuklu Dönemi ibriklerinde ise toplam 8 farklı tip tespit edilebilmiştir (Tablo 11). Bu dönem örneklerine bakıldığında ibrikler; düz dip, halka kaide veya yüksek kaide üzerinde yükselmektedirler. Ayrıca armudi, yumurta, silindirik, şişkin küresel ve kademeli küresel gibi çeşitli gövde tipleri görülmektedir. Bunun yanı sıra zoomorfik biçimler de bu dönem ibriklerinde dikkati çekmektedir. Bir örneğin kulbu üzerinde küçük kuş figürü seçilmektedir.

Tablo 11: Büyük Selçuklu Dönemi ibrik tipleri

Kaynak: (louvre.fr/en), Islamische Keramik, Hetjens Museum (1973). Düsseldorf, s.128., (metmuseum.org), (pinterest.com), (meisterdrucke.com.tr), (cais-soas.com), (collections.artsimia.org), (vam.ac.uk)

Anadolu Selçuklu Dönemi'nde günümüze ulaşabilmiş tek bir ibrik olduğu söylenmektedir (Bozkurt ve Ertuğrul, 2000, s.374). Eskişehir-Seyyid Battal Gazi Türbesi'nde ele geçen ve İstanbul-Türk İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen bu ibrik (Bozkurt ve Ertuğrul, 2000, s.374) her ne kadar tek örnek olarak bilinse de araştırmalar toplam 7 farklı tipte Anadolu Selçuklu Dönemi ibriği olduğunu göstermektedir (Tablo 12). Farklı ebatlarda üretilen düz dipli veya halka kaideli Anadolu Selçuklu Dönemi ibriklerinde yumurta, konik, küresel gibi çeşitli gövde formları tespit edilmiştir.

Tablo 12: Anadolu Selçuklu Dönemi ibrikleri

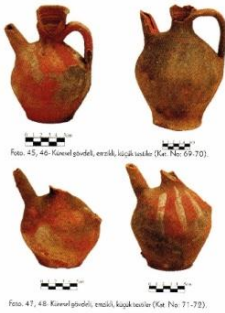

Kaynak: (kutuphane.kayseri.bel.tr), Ölçer, Sevcen (2022). *Harran Kazıları İslami Dönem Seramikleri* (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir), s. 428, 432, 456., Çaycı, Ahmet ve Şimşir, Zekeriya (2017). Gevale Kalesi 2015 Yılı Kazı Çalışmaları. *Uluslararası XX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (02-05 Kasım 2016) Bildirileri*, I, s. 45

Beylikler Dönemi seramik sanatına ilişkin bilgiler, dönemin çini sanatına oranla daha azdır. Dolayısıyla çalışmada dönemin ibriklerine dair genel bir değerlendirmeye ulaşılamamıştır. Ancak, Manisa'da bulunan ve Saruhanoğlu Beyliği'ne mâl edilen Gülgün Hatun Hamamı'ndaki seramikler bu dönem ibrik formlarına ışık tutmaktadır. Sevinç Gök Gürhan, bu seramikleri "küresel gövdeli, tek kulplu, emzikli, sırlı ve sırsız testiler" grubunda incelemiştir. Bu ibrikler, küresel gövdeli, düz kaideli ve tek kulpludur. Kulp kısmının karşısında yer alan emzikler 45 derecelik açı ile gövdeye bağlanmaktadır (2011, s.64). Manisa Gülgün Hatun Hamamı buluntularının yanı sıra Selçuk Ayasuluk Kalesi Doğu Kapısı Kurtarma Kazıları'nda ele geçen 14. yüzyıla ait iki örnek de dönemin ibrik formlarını yansıtmaları açısından önemlidir (Türe, 2014, s.174-175). Manisa ve Selçuk'taki ibrik örneklerine bakıldığında şimdilik Beylikler Dönemi'ne

ait ibriklerde 3 farklı tipin olduğu söylenebilmektedir. Bunlar küresel, yumurta ve armudi gövdeli, tek kulplu ve emzikli kaplardır (Tablo 13).

Tablo 13: Beylikler Dönemi ibrikleri

Manisa Gülgün Hatun Hamamı
(Gök Gürhan, 2011, 65)

TİP I

Selçuk Ayasuluk Tepesi Doğu Kapısı
(Türe, 2014, 169)

TİP II

Selçuk Ayasuluk Tepesi Doğu Kapısı
(Türe, 2014, 175)

TİP III

Kaynak: Gök Gürhan, Sevinç (2011). *Bir Seramik Definesinin Öyküsü, Saruhanoğlu Beyliği'nin Mirası: Manisa Gülgün Hatun Hamamı Seramikleri*. Manisa: Manisa Büyükşehir Belediyesi, s. 65., Türe, Sevcin (2014). *Ayasuluk Kalesi Doğu Kapısı Çevresindeki 2000-2002 Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Seramikler* (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edime), s. 169, 175

5. OSMANLI DÖNEMİ İBRİKLERİ

Osmanlı sarayında padişahın elini yüzünü yıkamak ve abdest almak için görevlendirdiği “*ibriktâr*” adlı kişiler vardır. Padişaha ait leğen, ibrik ve havlulardan sorumlu bu ibriktârların “*ikinci*” adlı yardımcıları da bulunmaktadır (Uluçay, 1992, s.134). Ayrıca, padişahın en yakın görevlilerinden biri olan ibriktâr, Selçuklu saraylarında “*taştîdâr*” ya da “*abdâr*” isimleri ile anılmıştır. Osmanlı’da padişahın yalnızca ibrik işleriyle ilgilenen ve padişah bir yere gittiğinde onun ibrikle leğenlerini de taşıyan ibriktarlara ise “*ibriktâr gulâmı*” denmiştir (Pakalın, 1946, s.14). Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde ibriktar, “*sarayın leğen, ibrik vb eşyalarından sorumlu görevli*” şeklinde tanımlanmıştır.⁷ Bunun yanı sıra Osmanlı’da önemli devlet adamlarının konaklarında ibriktarlar aynı görevle çalışmıştır (Büyük Ansiklopedi, 1990, s.2351). Mehmet Zeki Pakalın da konaklarda ibriktarların bulunduğu bahsetmektedir (1946, s.14). Osmanlı Dönemi’nde yapılmış çeşitli kıyafet albümlerinde ise bu ibriktâr tasvirlerine yer verilmiştir (Fotoğraf 10).

⁷ www.tdk.gov.tr Erişim tarihi: 07.06.2019.

Fotoğraf 10: Vanmour, Recueil de Cent Estampes, 1714

Kaynak: (www.meisterdrucke.com.tr)

Osmanlı'nın en önemli çini ve seramik üretim merkezlerinden İznik, Kütahya ve Çanakkale'de farklı tipte ibrikler üretilmiştir. Günümüze gelebilmiş örnekler üzerinden bir değerlendirme yapıldığında İznik ibriklerinin Kütahya ibriklerine nispeten daha az form çeşitliliği sunduğu dikkati çekmektedir. Osmanlı Dönemi ibriklerinde form çeşitliliği yoğun olarak Kütahya üretimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Çanakkale üretimi ibriklerde ise farklı biçim denemeleri yapılmıştır. 16. yüzyıl İznik atölyelerinde çeşitli formlarda ibrikler mevcuttur. İznik ibriklerinde gövde biçimlerine göre şişkin küresel, küresel, kare, dikdörtgen, armudi ve matara gövdeli olmak üzere toplam 7 ayrı tip tespit edilmiştir (Tablo 14). Bazı örneklerde emzik ile boyun arasında plaka bulunmaktadır. İbriklerin tümü tek kulplu ve tek emziklidir. Pedestal ayaklı örneklerin haricinde dört kısa silindirik ya da iki dikdörtgen kesitli ayak üzerinde yükselen örnekler de mevcuttur.

Tablo 14: İznik üretimi ibrikler

Kaynak: Atasoy, Nurhan., Raby, Julian (1989). *Iznik: The Pottery Of Ottoman Turkey*. London: Alexandria Press, s. 97, 109, 277, Fig.733., Carswell, John (2012). *Iznik Pottery*. London: The British Museum Press, s. 101., (1stdibs.com), (ceramopolis.com)

18.-20. yüzyıl Kütahya üretimi ibriklerde genel hatlarıyla konik, armudi, küresel, yumurta ve çan gövdeli olmak üzere 5 farklı tip bulunmaktadır (Tablo 15). İlk bakışta benzer olarak algılanan bu ibrikler, kendi aralarında ayak/kaide, boyun, ağız, kulplu ve emzikli tiplerindeki farklılıklarla birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bazı örneklerde tıpkı İznik örneklerinde olduğu gibi emzik ile boyun arasında bir plaka bulunmaktadır. Bu plakalar çoğunlukla ajurludur. Emzikler genellikle 65, 75, 80 ve 85 derece açılarla gövdeden dışarı uzanırlar. Kulplu kısımlarında ise çift kıvrımlı, S kıvrımlı ve dikey tipte tasarımlar görülmektedir. Ağız tiplerinde kupa biçimli, konik, dışa çekik kenarlı ve düz basit tipler dikkati çeker. İbrikler genellikle halka kaide üzerinde yükselmekle birlikte pedestal ayaklı ve düz dipli örnekler de vardır. Kütahya üretimlerinde çift kulplu veya çift emzikli ibriklere rastlanılmamıştır.

Tablo 15: Kütahya üretimi ibrikler

Kaynak: Bilgi, Hülya (2006). *Kütahya Çini ve Seramikleri*. İstanbul: Pera Müzesi, s. 45, 27, 55, 75, 79, 84, 141., Gök, Sevinç (2015). *Kütahya Çini ve Seramikleri 2*. İstanbul: Pera Müzesi, s.73., Kürkman, Garo (2005). *Toprak Ateş Sır - Tarihsel Gelişimi Atölyeleri ve Ustalarıyla Kütahya Çini ve Seramikleri*. İstanbul: Pera Müzesi, s.256., Bilgi, Hülya ve Vermeersch Zambak, İdil (2018). *KÜTAHYA, Sadberk Hanım Müzesi Kütahya Çini ve Seramik Koleksiyonu*. İstanbul: Pera Müzesi, s.77., (vam.ac.uk), (britishmuseum.org), (pinterest.com), (alifart.com)

Osmanlı Dönemi'nin bir diğer önemli seramik üretim merkezlerinden olan Çanakkale'de de farklı tarzda ibrikler yapılmıştır. Genellikle geç dönem üretimlerinde karşımıza çıkan ibrikler her ne kadar birbiriyle benzer olsalar da emzik ve gövde üzerlerindeki eklentileriyle birbirlerinden ayrılmaktadırlar (Okumuş, 2000, s.44). Düz dipli, yüksek pedestal ayaklı veya halka kaideli bu ibrikler küresel, armudi, yumurta ve simit ya da halka gövdeli olmak üzere 4 farklı tipte yapılmışlardır. 19. yüzyılın sonlarına ait halka gövdeli ibriklerin süs amaçlı yapıldığı bilinmektedir. Ağızlarda konik ve makaralı biçimlerin haricinde zoomorfik uygulamalar görülmektedir. Kulplarda burgulu, S kıvrımlı ve dikey biçimler mevcuttur. Emzik tipleri ve açıları da kendi aralarında farklılık göstermekle birlikte S kıvrımlı, boru ve hayvan başı biçiminde veya oluklu ağızlı tipte tasarlanmışlardır. Ayrıca Çanakkale üretimlerinde ibrik-leğen takımları ile mangal üzerine oturtulmuş örnekler de bulunmaktadır (Tablo 16-17). Bunlar muhtemelen suyun kaynatılması veya sıcak kalması için mangalla beraber kullanılmışlardır. Çanakkale ibriklerinde tıpkı İznik ve Kütahya'da olduğu gibi çift kulplu veya çift emzikli örneklerle rastlanılmamıştır (Öney, 1971), (Çanakkale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri, 2008).

Tablo 16: Çanakkale ibrikleri

Kaynak: Öney, Gönül (1971). *Türk Devri Çanakkale Seramikleri*. Ankara: Çanakkale Seramik Fabrikaları Yayınları, s. 122, 128., (alifart.com), (arthill.com.tr)

Tablo 17: Çanakkale üretimi ibrik-leğen takımı ile mangallı ibrik

Kaynak: Küçükbiçmen, Esin (2007). *Çanakkale Seramiklerinde Hayvan Figürleri ve Günümüz Yorumları*, (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir), s. 31., (alifart.com)

Günümüzde de pek çok bölgede seramik üretimi devam etmektedir. Bilecik'in Kınık Köyü de bu üretimi devam ettiren bölgelerden birisidir. Kınık ibriklerine bakıldığında biçimsel anlamda birbirini tekrar eden, tekdüze üretimler olduğu dikkati çekmektedir. Bu grup üretimler genellikle halka kaideli, küresel gövdeli, tek kulplu ve tek emziklidirler (Tablo 18).

Tablo 18: Kınık ibrikleri

Kaynak: Bakla, Erdiñ (2018). *Kınık Seramikleri-Halk Seramiklerinin Son Efsanesi*. İstanbul: Güray Müze Kültür Yayınları, s. 125

Yerel seramik üretimini devam ettiren diğerk önemli merkezlerden biri de Aydın-Karacasu'dur. Burada üretilen testilere “bardak”, ibriklere ise “oturaklı bardak” denmektedir (Altıncılıç, 2018, s.3499), (Fotoğraf 11). İncelenen bir ibrik örneğinde emzik, 90 derecelik dik bir açı ile boyun kısmına yapışık vaziyettedir.

Fotoğraf 11: Karacasu ibriği (Oturaklı Bardak)

Kaynak: Altıncılıç, Arzu Emel, (2018). Karacasu Çömlekçiliği. *JSHSR*, 5(29), s. 3499

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bugün dilimize ibrik olarak yerleşen kelimenin fonetik açıdan da *evirik* veya *ıwrik* ile uyumlu olduğu fark edilmiştir. Çalışma kapsamında yapılan araştırmalarda ibrik ile ilgili çeşitli tanımlar ile karşılaşılmiştir. “İbrik Kelimesinin Tanımı” adlı bölümde farklı açıklamalarını verdiğimiz ibrik, bize göre de “bir kulp kısmı ile bu kulbun karşısında uzunca bir emziği olan, kulplu ve gövdeli kap” olarak tanımlanmıştır. Tarihsel süreç içerisinde kulplu emzikli kaplar farklı işlevler doğrultusunda kullanılmıştır. Örneğin Tunç Çağı’nda ve Hellenistik Dönemde genellikle libasyon kapları olarak kullanılmış, içlerine yağ ve sıvı ürünler konmuştur. Sonraki dönemlerde ise temizlik ve servis amaçlı bu kapların kullanımına devam edilmiştir. Antik Mısır’da rastladığımız ilk emzikli kap örneğinden itibaren kulplu emzikli kapların farklı tiplere evrildiği görülmektedir. Bu farklılıklar en çok kulp ve emzik eklentileri üzerinden ilerlemiştir. İbrik protiplerine bakıldığında boyunsuz veya kısa silindirik boyunlu ibriklerin zamanla değişime uğradığı

ve boyun kısımlarının giderek uzadığı görülmektedir. Özellikle İslam Dönemi seramiklerinden itibaren uzun silindirik boyunlu ibriklerin tercih edildiği saptanmıştır. İbriklerin her ne kadar boyun kısımları uzasa da ilerleyen dönemlerde boyunsuz ve kısa boyunlu üretimlerin yapımına devam edilmiştir. Örneğin Tunç Çağı'nın boyunsuz ve kulplu emzikli kaplarına Büyük Selçuklu Dönemi üretimlerinde de rastlanılmaktadır (Tablo 19).

Tablo 19: Tunç Çağı ve Büyük Selçuklu Dönemi'ne ait boyunsuz ibrikler

Kaynak: *Anadolu'nun önsöz kültepe kanış- karumu asurlular İstanbul'da.* (2011). Kulakoğlu, Fikri ve Kangal, Selmin. (Eds.). İstanbul: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No:78, s. 182., (pinterest)

İbrik tanımlamaları arasında görülen “*uzunca bir emzik ve sap kısmı olan, karınlı, ince boyunlu bir su kabı*” ifadesinin benzer ve en erken tarihli uygulamaları da Hellenistik Dönem “*Epichysis*”lerinde karşımıza çıkmaktadır (Tablo 20).

Tablo 20: Epichysisler

Metropolitan Sanat Müzesi, ABD
(M.Ö. 325-300)

1

Saint-Raymond Müzesi, Fransa
(M.Ö. 340-320)

2

Kaynak: (metmuseum.org), (wikipedia.org)

Hellenistik ve Roma Dönemi ibriklerinde kulpların gövde üzerine, emziğin karşısına ve emziğin yan kısımlarına yerleştirdiği görülmektedir. Bu tür uygulamalar ibriklerin tarihsel süreçte farklı denemelerini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca, Abbasi Dönemi'ne tarihlendirilen bir ibrikte, tıpkı Hellenistik Dönem örneğinde olduğu gibi emziğin karşısında yer alan kulba, yanda bir kulp daha eklenmiştir (Tablo 21).

Tablo 21: Hellenistik ve Abbasi Dönemi kapları

Hellenistik Dönem
(Metropolitan Müzesi)

Abbasi Dönemi
(alamy.com)

Kaynak: (metmuseum.org), (alamy.com)

Madeni üretilere nazaran daha az sayıda tespit edilebilen Emevi ve Abbasi Dönemi seramik ibriklerin kulp kısımlarında küçük vazo ve yapraklar vardır. Çalışma kapsamında bu tür uygulamanın tek bir seramik örneği saptanabilmiştir. Emevi Dönemi'ne ait olduğu düşünülen ve çokgen kaideli, çokgen gövdeli bu ibriğin kulbu üzerinde topuz benzeri bir öge yer almaktadır. Ayrıca, bu dönem madeni ibrik formlarının seramiklere de uygulandığı dikkati çekmektedir. Örneğin, üç ayak üzerinde yükselen ve Abbasi Dönemi'ne ait seramik ibriğin bir benzeri de madeni ibrikte karşımıza çıkmaktadır (Tablo 22). Üç ayaklı ibriklere bu dönem sonrasındaki örneklerde rastlanılmamıştır.

Tablo 22: Abbasi Dönemi'ne ait üç ayaklı ibrikler

Kaynak: (louvre.fr/en), (sothebys.com)

Erken örneklerin tek, çift veya sepet kulplu tipte yapıldığı görülmektedir. Emzik kısımları da tek veya çift olmakla beraber bazılarında zoomorfik etkiler izlenmektedir. Çalışma kapsamında incelenen ibriklerde sepet kulplu üretimler; Tunç Çağı, Miken Dönemi ve Demir Çağı'nda karşımıza çıkmaktadır. Bu tip ibrik örnekleri Erken İslam Dönemi ve sonrasında tespit edilememiştir. 8.-9. yüzyıl Emevi ve Abbasi Dönemi madeni ibriklerinde görülen çift emzik uygulamasının erken örnekleri ise Tunç Çağı'na ait kulplu emzikli seramik kaplarda karşımıza çıkmaktadır. Kulplar üzerindeki bezeme öğelerinin erken örnekleri ise Emevi ve Abbasi Dönemleri'nde görülmektedir. Bu tür uygulamalar daha sonrasında yalnızca Büyük Selçuklu Dönemi ibriklerinde karşımıza çıkmaktadır.⁸ Çift emzikli ibrik uygulamaları da Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi örneklerinde saptanamamıştır. Tespit edilebilen kaplarda bu tip uygulamalar Tunç Çağı seramiklerinde ve Erken İslam Dönem madeni ibriklerinde görülmektedir. Anadolu Selçuklu Dönemi ibriklerine bakıldığında, Büyük Selçuklu Dönemiyle büyük benzerliklerin olmadığı dikkati çeker. Eldeki mevcut arkeolojik veriler ile değerlendirildiğinde, Anadolu Selçuklu Dönemi ibriklerinin Büyük Selçuklu'daki üretimlerden bağımsız, özgün ibrik tipleri geliştirdiği söylenebilir. Ancak ilerleyen yıllarda buluntuların çoğalmasıyla birlikte bu durumun değişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu dönem örneklerinde yalnızca bir tipin benzer biçimde olduğu görülmektedir. Halka kaide üzerinde yükselen her iki ibrik de kısa silindirik boyunludur ve ağız kenarları dışa çekik tiptedir. Keskin iç bükey kavisli emzik kısımları gövdeden birleştirilmiştir ve karşı akslarında dikey şeritli tek kulpları vardır (Tablo 23).

Tablo 23: Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Dönemi'ne ait seramik ibrikler

(Pinterest)

Büyük Selçuklu Dönemi

Selçuklu Uygarlığı Müzesi

Anadolu Selçuklu Dönemi

Kaynak: (pinterest.com), (kutuphane.kayseri.bel.tr)

⁸ Büyük Selçuklu Dönemi ibriğindeki kuşlu kulp tasarımı, Beylikler Dönemi testilerinde de görülmektedir. Çalışmada ibrikler ele alındığı için testilere yer verilememiştir. Beylikler Dönemi örnekleri için bkz: (Gök Gürhan, 2011, s.157-160).

İbriklerdeki zoomorfik biçimler de Tunç Çağı'ndan itibaren Erken İslam, Büyük Selçuklu ve Osmanlı Dönemleri'nde karşımıza çıkmaktadır. Ancak zoomorfik biçimler Osmanlı Dönemi'nde yalnızca Çanakkale üretimlerinde görülmektedir. Bazı yayınlarda, Çanakkale seramiklerinde görülen bu biçimlerin 8.-9. yüzyıl Erken İslam üretimleri ile Büyük Selçuklu Dönemi'ndeki benzerliklerine dikkat çekilmiştir (Küçükbiçmen, 2007, s.36), (Coşar ve Yücel Coşar, 2021, s.209). Bu durumun ticari ilişkiler sonucunda geliştiği öne sürülmektedir (Tablo 24).

Tablo 24: Büyük Selçuklu Dönemi ve Çanakkale üretimi zoomorfik ibrikler

Büyük Selçuklu Dönemi
(pinterest)

Çanakkale Üretimi
İstanbul Arkeoloji Müzeleri
(Fotoğraf: Begüm Buğdaycı, 2017)

Kaynak: (pinterest.com)

Manisa Gülgün Hatun Hamam'ındaki ve Selçuk Ayasuluk Tepesi'ndeki Beylikler Dönemi ibriklerinde görülen makara biçimli ağızlar da Emevi ve Abbasi Dönemi madeni ibriklerini anımsatmaktadır (Tablo 25).

Tablo 25: Anadolu Selçuklu Dönemi ibriği ve etkileşim evreleri

Emevi ve Abbasi Dönemi

Selçuk Ayasuluk Tepesi Doğu Kapısı
(Türe, 2014, 169)

Anadolu Selçuklu Dönemi

Kaynak: (sothebys.com), (christies.com), Türe, Sevcin (2014). *Ayasuluk Kalesi Doğu Kapısı Çevresindeki 2000-2002 Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Seramikler* (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne), s. 169

Azize Melek Önder, Büyük Selçuklu Dönemi ibriklerinin Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'ni etkilediğini düşünmektedir. Ayrıca, Klasik Osmanlı Dönemi ibriklerinin de bu dönem etkisiyle yeni modeller yaratmış olabileceğini öne sürmektedir (Önder, 2018, s.111). Ancak söz konusu bu etki az sayıda ibrik tipinde gözlemlenmiştir. Çalışma kapsamında dikkatimizi çeken bir başka unsur da Büyük Selçuklu Dönemi ibriklerine ait bir biçimin Beylikler Dönemi'nde kullanılmış olmasıdır (Tablo 26).

Tablo 26: Büyük Selçuklu Dönemi ibrik tiplerinin Beylikler ve Osmanlı Dönemi üzerindeki etkisi

Büyük Selçuklu Dönemi
(Islamische Keramik, 1973, s.128)

Osmanlı Dönemi (İznik üretimi)
(britishmuseum.org)

Büyük Selçuklu Dönemi
(V&A Müzesi)

Beylikler Dönemi
(Gök Gürhan, 2011, s.65)

Kaynak: Islamische Keramik, Hetjens Museum (1973). Düsseldorf, s. 128., (britishmuseum.org), (vam.ac.uk), Gök Gürhan, Sevinç (2011). *Bir Seramik Definesinin Öyküsü, Saruhanoğlu Beyliği'nin Mirası: Manisa Gülgün Hatun Hamamı Seramikleri*. Manisa: Manisa Büyükşehir Belediyesi, s. 65

Osmanlı Dönemi'nde İznik, Kütahya ve Çanakkale gibi kentlerin kendi estetik ve biçim anlayışıyla şekillendirdiği ibrik tipleri ile karşılaşmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde her üretim merkezinin özgün biçimler ortaya koyduğu ve birbirleriyle pek benzemeyen bir biçim repertuarı oluşturduğu görülmektedir. 16. yüzyıl ile beraber İznik üretimlerine bakıldığında, ibriklerde yeni biçim olarak matara, dikdörtgen veya kare gibi farklı gövde tiplerinin ortaya çıktığı görülür. Nitekim bu tip ibriklerin İznik'e özgü denemeler olduğu söylenebilir. Osmanlı Dönemi ibriklerinde form açısından en zengin kent Kütahya'dır. Kütahya üretimlerinde ibrik formunun sürekli geliştirildiği göze çarpmaktadır. Çanakkale'de diğer üretim merkezlerinde görülmeyen zoomorfik biçimli ibriklere sıklıkla yer verilmiştir. Günümüzde hâlâ çeşitli amaçlarla gündelik hayatta yer bulan kulplu emzikli seramik kaplarda ise yeni biçimlerin geliştirilmediği gözlenmiştir. Sonuç olarak; kulplu emzikli kaplar insanın gündelik yaşantısına hangi amaçlarla kullanıldığı fark etmeksizin, pratik olması nedeniyle yaklaşık 3000 yıl önce giriş yapmıştır. Farklı zamanlarda çeşitli kültürlerin elinde biçim değiştirse de temelde sıvıların rahatlıkla ve etrafa saçılmadan dökülebilmesini sağlayan kulplu emzikli kaplar bugün de kullanılmaya

devam etmektedir. Ancak günümüz tasarımlarında çift emzikli veya çift kulplu ibriklere yer verilmemesi dikkat çekicidir.

Teşekkür:

Öneri ve eleştirileri ile çalışmama katkıda bulunan kıymetli hocam Doç. Dr. Sevinç Gök İpekçioğlu'na ve koleksiyonlarındaki fotoğrafları benimle paylaşan Torino Mısır Müzesi'ne çok teşekkür ederim.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Acara, M. (1998). Bizans ortodoks kilisesinde litürji ve litürjik eserler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 183-201.
- Akkoyunlu, Z. (2010). Divânı Lugâti 't-Türk'te evirik (ibrik). *Motif Akademi Halk Bilim Dergisi*, 3(6), 176-179.
- Akkunmaz, F. B. (2016). *Eski Yunan ve Roma kapları ve işlevleri* (Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Alter, S. (2019). Osmanlı sanatı'nda ibrik tasvirleri ve ikonografisi. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 17(26), 149-202. DOI: 10.17518/canakkalearastirmalari.585358
- Altinkılıç, A. E. (2018). Karacasu çömlekçiliği. *JSHSR*, 5(29), 3492-3505. DOI: <https://doi.org/10.26450/jshsr.744>
- Anadolu'nun önsözü kültepe kaniş- karumu asurlular İstanbul'da. (2011). Kulakoğlu, F., & Kangal, S. (Eds.). İstanbul: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No:78.
- Anderson Immerwahr, S. (1971). The Neolithic and bronze ages. *The Athenian Agora*, 13. Princeton: American School of Classical Studies at Athens.
- Anonim. (1990). İbrik. *Milliyet Büyük Ansiklopedi*, 16, 2350.
- Arseven, C. E. (1965). İbrik. *Sanat Ansiklopedisi*, II, 767.
- Arseven, C. E. (1984). *Türk sanatı*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Atasoy, N., Raby, J. (1989). *Iznik: the pottery of Ottoman Turkey*. London: Alexandria Press.
- Bakla, E. (2018). *Kınık seramikleri-halk seramiklerinin son efsanesi*. İstanbul: Güray Müze Kültür Yayınları.
- Bilgi, H. (2006). *Kütahya çini ve seramikleri*. İstanbul: Pera Müzesi.
- Bilgi, H., Vermeersch Zambak, İ. (2018). *KÜTAHYA, Sadberk Hanım Müzesi Kütahya Çini ve Seramik Koleksiyonu*. İstanbul: Pera Müzesi.
- Bozkurt, N., Ertuğrul, S. (2000). İbrik. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 21, 372-376.
- Büyüm, N., Gwinn, R. P. (1994). İbrik. *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, 16, 242.
- Carwell, J. (2012). *Iznik pottery*. London: The British Museum Press.
- Coşar, M., & Yücel Coşar, M. (2021). Çanakkale seramiklerinde hayvan figürleri. *Mecmua*, 6(11), 206-220.
- Cebecioğlu, E. (1997). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*, Ankara: Ağaç Kitabevi Yayınları.

- Çanakkale kolokyumu bildirileri (2008). K. Dörtlük., R. Boyraz (Eds.). Antalya: Akmed.
- Çaycı, A., & Şimsir, Z. (2017). Gevale kalesi 2015 yılı kazı çalışmaları. *Uluslararası XX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (02-05 Kasım 2016) Bildirileri*, I, 37-48.
- Çınar, M. (2022). *İznik gölü bazilikal kilise 2019 ve 2021 yılı atrium kazıları: bizans dönemi seramikleri* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca – Türkçe ansiklopedik lügat*. İstanbul: Aydın Kitabevi.
- Erginsoy, Ü. (1978). *İslam maden sanatının gelişmesi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gök Gürhan, S. (2011). *Bir seramik definesinin öyküsü, saruhanoglu beyliği'nin mirası: Manisa gülgün hatun hamamı seramikleri*. Manisa: Manisa Büyükşehir Belediyesi.
- Gök, S. (2015). *Kütahya Çini ve Seramikleri 2*. İstanbul: Pera Müzesi.
- Gövsay, İ. A., & Özön, M. N. (1993). İbrik. *Ansiklopedik Sözlük*, III, 936-937.
- Islamische Keramik, Hetjens Museum. (1973). Düsseldorf.
- Kızıltepe Bilgin, P. (2018). *Afyonkarahisar yüzey araştırmaları ışığında içbatı anadolu'da demir çağı seramiği* (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli). <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Küçükbiçmen, E. (2007). *Çanakkale seramiklerinde hayvan figürleri ve günümüz yorumları* (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir). <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Kürkman, G. (2005). *Toprak, ateş, sır, tarihsel gelişimi, atölyeleri ve ustalarıyla Kütahya çini ve seramikleri*. İstanbul: Pera Müzesi Yayınları.
- Muratoğlu, S. (2024). Dîvânı Lugâtî't-Türk'e göre XI. yüzyılda türk coğrafyasında kullanılan mutfak araç-gereçleri. *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD)*, 1(3), 60-79. DOI: <https://doi.org/10.29329/akalid.2024.1058.3>
- Okumuş, H. (2000). *Çanakkale seramiklerinde form ve dekor ilişkileri* (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul). <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Ökse, A. T. (2012). *Önasya arkeolojisinde çanak çömlek*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ölçer, S. (2022). *Harran kazıları islami dönem seramikleri* (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir). <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Ölçer, S. (2024). Testi: anadolu selçuklu ve beylikler dönemi örneklerine kavramsal ve tipolojik bir yaklaşım. *Art-Sanat*, 22, 467-506. DOI: <https://doi.org/10.26650/artsanat.2024.22.1434761>
- Önder, A. M. (2018). Türkiye müzelerinde örneği bulunmayan klasik osmanlı dönemine tarihlendirilen kapalı formulu seramikler. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(5), 107-125. DOI: 10.16989/TIDSAD.1525
- Öney, G. (1971). *Türk devri Çanakkale seramikleri*. Ankara: Çanakkale Seramik Fabrikaları Yayınları.
- Uçar, H., & Uçar, A. (2018). Tire kutu han kazısı beylikler ve Osmanlı dönemi seramikleri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 27(1), 1-33. DOI: <https://doi.org/10.29135/std.339743>
- Uluçay, Ç. (1992). *Harem II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ünan, N. (2018). "Ağzören orta tunç çağı mezarlığı buluntuları", *Kütahya Müzesi 2017 Yıllığı-V*, (Ed. S. Ünan). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık: 229-254.
- Pakalın, M. Z. (1946). *Osmanlı tarih ve deyimleri sözlüğü –I*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Retroff, S. I. (1997). Hellenistic pottery athenian and imported wheelmade table ware and related material. part 2: illustrations. *The Athenian Agora*, 29. Princeton: American School of Classical Studies at Athens.
- Sözen, M., & Tanyeli, U. (2007). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Türe, S. (2014). *Ayasuluk kalesi doğu kapısı çevresindeki 2000-2002 kurtarma kazılarında ele geçen seramikler* (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne). <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Yarış, S. (2017). Elazığ etnoğrafya ve arkeoloji müzesi'nde depoda bulunan bir grup madeni ibrik. *XX. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları Ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirisi (02-05 Kasım 2016)*, 794-814.
- Yılmaz, G. (2011). *Hasankeyf kazılarında 2007-2009 yıllarında bulunan aydınlatma ve depolama işlevli sırlı seramik kaplar* (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara). <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Yığıtpaşa, D. (2015). Arkeolojik veriler ışığında doğu anadolu geç demir çağı (mö 7.-4. y.y.) çanak çömleği. *Journal of International Social Research*, 8(37), 512-538. DOI: 10.17719/jisr.20153710620

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.kuranikerim.com/melmalili/vakia.htm> Erişim tarihi: 19.11.2018.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bf2e8d776b351.88933875
Erişim Tarihi: 19.11.2018.

<http://www.lugatim.com/s/ibrik> Erişim tarihi: 27.12.2018.

https://en.wikipedia.org/wiki/Vasiliki_ware Erişim tarihi: 04.01.2025.

[https://sk.wikipedia.org/wiki/Guttus#/media/S%C3%BAbor:Apulia_guttus_lucano_a_figure_rosse_da_ruvo_con_due_giovani_\(A\)_satiro_e_menade_\(B\),_420-370_ac._ca._01.JPG](https://sk.wikipedia.org/wiki/Guttus#/media/S%C3%BAbor:Apulia_guttus_lucano_a_figure_rosse_da_ruvo_con_due_giovani_(A)_satiro_e_menade_(B),_420-370_ac._ca._01.JPG), Erişim tarihi: 16.12.2024.

<https://gallerieditalia.com/en/online-museums/artworks/guttus-1528/> Erişim tarihi: 16.12.2024.

https://www.penn.museum/collections/object_images.php?irn=194687 Erişim tarihi: 16.12.2024.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/255285> Erişim tarihi: 16.12.2024.

<https://sk.m.wikipedia.org/wiki/S%C3%BAbor:MSR-26324-MV.jpg> Erişim tarihi: 16.12.2024.

<http://www.lankaart.org/article-35852631.html> erişim tarihi: 14.10.2021.

<https://www.londonmuseum.org.uk/blog/baby-bottles-from-roman-london/> Erişim tarihi: 16.11.2024.

<https://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/255330/> Erişim tarihi: 16.11.2024.

[https://www.aly-](https://www.aly-abbara.com/voyages_personnels/syrie/Syrie_4/Maaloula/pages/Maaloula_couvent_Mar_Sarkis_cene.html)

[abbara.com/voyages_personnels/syrie/Syrie_4/Maaloula/pages/Maaloula_couvent Mar Sarkis cene.html](https://www.aly-abbara.com/voyages_personnels/syrie/Syrie_4/Maaloula/pages/Maaloula_couvent_Mar_Sarkis_cene.html)
Erişim tarihi: 24.03. 2022.

<https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2012/arts-of-the-islamic-world/lot.497.html> Erişim tarihi: 13.12. 2024.

<https://www.christies.com/zh/lot/lot-3052299> Erişim tarihi: 13.12.2024.

<https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2010/arts-of-the-islamic-world-l10223/lot.129.html>,
Erişim tarihi: 12.12.2024.

<https://www.bonhams.com/auction/27406/lot/20/an-umayyad-monochrome-moulded-pottery-ewer-syria-or-mesopotamia-8th-9th-century/> Erişim tarihi: 16.12.2024.

<https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010326570> Erişim tarihi: 16.12.2024.

<https://collections.lacma.org/node/187813/> Erişim tarihi: 23.12.2024.

<https://www.meisterdrucke.com.tr/fine-art-baski/Jean-Baptiste-Vanmour/224546/Ibrikar-Agassi%2C-Charles-de-Ferriol-ara%C4%B1ndan-%27Levant%27%C4%B1n-Farkl%C4%B1-Uluslar%C4%B1n%C4%B1-Temsil-Eden-Y%C3%BCz-Bask%C4%B1-Koleksiyonu%27ndan-plaka-6%2C-Gerard-Scotin-%281671-1716%29%2C-1707-08-%28renkli-ve-renkli%29.html> Erişim tarihi: 17.12.2024.

<https://www.sanatinyolculugu.com/el-cezeri-otomatasi/> Erişim tarihi: 16.12.2024.

<https://kutuphane.kayseri.bel.tr/Content/ebook/selcuklu-uygarligi-m%C3%BCzesi-2/selcuklu-uygarligi-m%C3%BCzesi-2.html#p=4> Erişim tarihi: 21.05.2023.

<https://www.alifart.com/canakkale-seramik-mangal-ve-brg-274232/> Erişim tarihi: 18.12.2024.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c3d09ca96b480.73631688/
Erişim tarihi: 07.06.2019.

<https://tr.pinterest.com/pin/444660163209170640/> Erişim tarihi: 20.09.2025.